

Łódź, 5.09.2017 r.

Ks. dr hab. prof. UKSW Waldemar Gliński
Instytut Nauk Historycznych
Wydział Nauk Historycznych i Społecznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Opalińskiego
zatytułowanej
Budownictwo sakralne w diecezji łódzkiej w latach 1945-1989
Łódź 2017, mps, ss. 584

I. Ocena trafności wyboru tematu i jego oryginalności

Zagadnienie budownictwa sakralnego w okresie PRL-u stało się przedmiotem badań historyków, podejmujących ten problem badawczy w skali ogólnokrajowej (np. w monografii Ryszarda Gryzy zatytułowanej *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa obiektów sakralnych w latach 1971-1980*, Kielce 2007) oraz regionalnej. Niektóre diecezje rzymskokatolickie posiadają w tym zakresie szczegółowe opracowania, np. diecezja katowicka (w opracowaniu bpa Wiktora Sworca, *Budownictwo kościołów w diecezji katowickiej*, Katowice 1996), diecezja częstochowska (w rozprawie doktorskiej Andrzeja Sznajdera, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945-1989*, Katowice 2016), czy też diecezja przemyska (w monografii ks. Adama Bonieckiego, *Budowa kościołów w diecezji przemyskiej*, Paryż 1979 oraz w opracowaniu ks. Henryka Szareyko, *Nielegalne budownictwo sakralne jako fenomen religijno-społeczny na przykładzie diecezji przemyskiej*, Wrocław 2008). Diecezja łódzka nie posiadała dotychczas takich opracowań. Z dużym uznaniem przyjąć

zatem należy podjęcie się tego zadania przez p. mgr Mateusza Opalińskiego w przedłożonej do oceny rozprawie doktorskiej, której temat uznać należy za trafny i oryginalny.

Dodać należy, że Łódź i znajdujące się wokół niej mniejsze miejscowości, pod względem budownictwa sakralnego posiadały znaczący deficyt, którego geneza sięga XIX stulecia. W samej Łodzi przez wiele dziesięcioleci II połowy tego wieku katolicy, których pod koniec tego stulecia mieszkało ponad 160 tys., dysponowali zaledwie dwoma kościołami parafialnymi: kościołem Podwyższenia Św. Krzyża i kościołem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz filialnym kościołem św. Józefa. W okresie tym następował tymczasem dynamiczny wzrost ludności miasta: w latach 1882-1898 coroczny przyrost mieszkańców wynosił średnio 6,3%, a w okresie 1898-1914 nieco ponad 4%. Deficyt w zakresie budownictwa sakralnego starano się nadrobić w latach poprzedzających wybuch I wojny światowej. Wzniesiono wówczas, bądź rozpoczęto budowę sześciu kościołów i kaplic katolickich (kościół p.w. św. Wojciech, Przemienienia Pańskiego, p.w. św. Anny, p.w. św. Stanisława Kostki, p.w. św. Kazimierza, p.w. Dobrego Pasterza). W okresie pontyfikatu bpa Wincentego Tymienieckiego rozpoczęto w Łodzi budowę 9 nowych obiektów sakralnych. Nie zaspokajało to jednak potrzeb religijnych mieszkańców. Dla wielu z nich Kościół katolicki znajdował się na obszarach peryferyjnych zarówno pod względem terytorialnym, jak też pod względem religijnym i aksjologicznym. Zaległości te pogłębiły się w wyniku strat personalnych i materialnych dotyczących diecezji łódzkiej podczas II wojny światowej. Biskupi łódzcy starali się im zaradzić w okresie powojennym. Problematyce tej poświęcona jest przedłożona do recenzji dysertacja doktorska. Podnosi to jej walory pod względem trafności podjętej problematyki badawczej.

II. Charakterystyka konstrukcji pracy oraz jej ocena pod względem merytorycznym

Rozprawa obejmuje wykaz skrótów, wstęp, siedem rozdziałów w ujęciu chronologiczno-problemowym, zakończenie, bibliografię, aneksy oraz spis tabel, map, ilustracji i schematów. We wstępie znalazły się wszystkie wymagane elementy.

Dokładnie określono, cel, przedmiot i stan badań, omówiono podstawowe źródła i literaturę, zrekapitulowano treść dysertacji, a także wskazano na pewne trudności badawcze. Autor odniósł się do samego pojęcia „budownictwo sakralne” prezentując jego definicję w ujęciu prawa kanonicznego, prawa cywilnego (pismo okólne dyrektora UdSW Jerzego Sztachelskiego z 12 IX 1959 r.) i *Encyklopedii katolickiej*. Opierając się na tych wykładniach słusznie odróżnił budownictwo sakralne służące wyłącznie celom kultu religijnego oraz budownictwo kościelne – służące celom społecznym, mieszkalnym i administracyjnym. Przedmiotem badań ocenianej rozprawy było budownictwo sakralne w rozumieniu znaczeniowym tego terminu zaproponowanym przez Autora.

Postawiony cel badawczy zrealizowano w szczęściu rozdziałach. Pierwszy z nich zatytułowany *Diecezja łódzka w latach 1945-1989* posiada charakter problemowy i jest wprowadzeniem do głównego tematu rozprawy. Omawia on początki diecezji łódzkiej, jej rozwój w okresie międzywojennym oraz w latach 1945-1989. Dlatego też zdaniem recenzenta w tytule tegoż rozdziału należałoby rozszerzyć cezurę dolną do roku 1920, t. j. do czasu erygowania diecezji łódzkiej przez papieża Benedykta XV, gdyż w treści tej części pracy znalazło się omówienie dziejów diecezji w okresie międzywojennym. Jej rozwój terytorialny na tle podziału administracyjnego województwa łódzkiego został zilustrowany siedmioma mapami, a zmiany w strukturze administracyjno-terytorialnej diecezji pięcioma wykazami tabelarycznymi. Takie syntetyczne ujęcie niemiernie ułatwia czytelnikowi uchwycenie dokonujących się zmian. Pisząc na s. 26 o rozwoju demograficznym i terytorialnym Łodzi nie wspomniał o inicjatywach budowlanych w zakresie budownictwa sakralnego pomijając opracowanie K. Stefańskiego, *Architektura sakralna Łodzi w okresie przemysłowego rozwoju miasta 1821-1914* (Łódź 1995) oraz P. Zwolińskiego, *Dzieje parafii Wniebowzięcia NMP na tle rozwoju Łodzi* (Łódź 1998). Zagadnienie to rekapitułuje bardzo lapidarnie na s. 27 podając stan liczebny obiektów sakralnych w momencie utworzenia diecezji łódzkiej. Omawiając na s. 38-40 okoliczności zagadkowego ustąpienia z kierowania diecezją arcybiskupa Włodzimierza Jasińskiego Autor z jak najlepszej strony zaprezentował się w zakresie umiejętności prowadzenia dyskursu naukowego przedstawiając wszystkie istniejące

na ten temat hipotezy i wyniki badań. Ostateczne rozwiązanie jednak tego problemu wymagałoby podjęcia osobnych studiów i kwerendy w archiwach watykańskich.

Rozdział drugi recenzowanej dysertacji, zatytułowany *Polityka państwa wobec Kościoła oraz budownictwa sakralnego* posiada także charakter niezbędnego wprowadzenia. Podzielony został na sześć podrozdziałów, z których pierwszych pięć jest chronologicznym omówieniem polityki wyznaniowej państwa na poszczególnych etapach, ostatni natomiast prezentuje organy władzy odpowiedzialne za politykę wyznaniową. Takie ujęcie wewnętrznej struktury tego rozdziału jest jak najbardziej właściwe. Autor na tle rozwoju stosunków kościelno-państwowych omówił akty prawne regulujące zagadnienia budownictwa sakralnego, przedstawił strukturę UdSW oraz sylwetki jego dyrektorów, a także kierowników i dyrektorów referatów do spraw wyznań i wydziałów do spraw wyznań na terytorium diecezji łódzkiej. Zagadnienie to w sposób syntetyczny zilustrował w dwóch zestawieniach tabelarycznych. Omawiając poszczególne akty prawne regulujące sprawę budownictwa sakralnego Autor zaprezentował w tym zakresie dobre przygotowanie warsztatowe. W podsumowaniu drugiego rozdziału przedstawił tischnerowską próbę periodyzacji dziejów PRL (s. 163-164). Zdaniem recenzenta nie było to potrzebne, gdyż próba ta nie odpowiadała przyjętej przez Autora periodyzacji i nie wnosi wiele do zasadniczej problematyki badawczej.

Kolejne cztery rozdziały recenzowanej rozprawy posiadają ujęcie chronologiczne i dotyczą zasadniczego problemu badawczego. Każdy z nich odpowiada poszczególnym okresom dziejów PRL, a więc latom 1945-1956, 1956-1970, 1970-1980, 1980-1989. Przyjęty układ jest jak najbardziej logiczny i wskazany.

Pierwszy spośród tych rozdziałów, a trzeci w kolejności w całej rozprawie – zatytułowany *Problem budownictwa sakralnego w pierwszej powojennej dekadzie* podzielony został na trzy podrozdziały w ujęciu problemowym, zgodnie z najważniejszymi zagadnieniami: odbudowy świątyń po zniszczeniach wojennych, przejmowanie świątyń poprotestanckich i pomariawickich, a także budowy nowych obiektów sakralnych. Autor zilustrował tę problematykę obszernym materiałem fotograficznym oraz opracowanymi zestawieniami tabelarycznymi: tabela 8 na s. 185

(*Obiekty sakralne w diecezji łódzkiej odbudowane w latach 1945-1956*), tabela 9 na s. 201 (*Obiekty sakralne w diecezji łódzkiej przejęte od innych wyznań chrześcijańskich w latach 1945-1956*) i tabela 10 na s. 204 (*Prowadzone prace przy budowie nowych obiektów sakralnych w latach 1945-1956*). W podrozdziale drugim nie pominął bardzo trudnych zagadnień związanych z przejmowaniem świątyń poprotestanckich lub pomariawickich. Uczynił to w sposób jak najbardziej rzetelny i obiektywny. Na s. 170 zrekapitulował stan prawny odnoszący się do budownictwa sakralnego – zdaniem recenzenta jest to niepotrzebne powtórzenie, gdyż szczegółowo sprawa ta została omówiona w rozdziale drugim.

Kolejny, czwarty rozdział recenzowanej dysertacji, zatytułowany *Stagnacja w budowie kościołów (1956-1970)* podzielony został na trzy podrozdziały także w ujęciu problemowym według następujących zagadnień: budownictwo sakralne na terenie miasta Łodzi, budownictwo sakralne na pozałódzkich obszarach diecezji oraz budownictwo nielegalne. Taki wewnętrzny układ treści uznać należy za jak najbardziej trafny i logiczny. W ostatnim z tych podrozdziałów pominięto znajdujące się w zasobach IPN opracowanie jednego z oficerów aparatu bezpieczeństwa, dotyczące budownictwa nielegalnego w diecezji łódzkiej: E. Zając, *Samowola budowlana zagrożeniem ładu i porządku publicznego (na przykładzie diecezji łódzkiej)*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym doc. dr. Janusza Langnera. Warszawa: Instytut Kryminalistyki i Kryminologii Akademia Spraw Wewnętrznych, 1976, sygn. IPN BU 0639/127.

Rozdziały piąty i szósty rozprawy mgra Mateusza Opalińskiego podejmują problem budownictwa sakralnego w diecezji łódzkiej w następujących po sobie kolejnych okresach: 1970-1980 oraz 1980-1989. Rozdziały te zostały także podzielone na szczegółowe podrozdziały, których wewnętrzna konstrukcja jest logiczna i odpowiada sygnalizowanej w tytułach problematyce. Autor dokonał analizy bardzo szerokiej podstawy źródłowej, a bogaty materiał empiryczny zilustrował, podobnie jak w poprzednich częściach swojej pracy, interesującymi wykazami tabelarycznymi (tabele 11-18), co niezwykle ułatwia czytelnikowi szybkie dotarcie do poszukiwanych informacji oraz świadczy do bardzo dobrego opanowaniu materiału

źródłowego. W interpretacji tego materiału zabrakło mu jednak (co nie może być z oczywistych powodów zarzutem, Autor jest bowiem osobą świecką) pewnego wyczucia duszpasterskiego. Na s. 464-465 stwierdza: *Nasuwa się pytanie, czy przedstawiona lista niezbędnych - zdaniem bpa J. Rozwadowskiego - inwestycji sakralnych w województwie miejskim łódzkim wyrażała rzeczywiste potrzeby Kurii Biskupiej. [...] wątpliwe wydają się niektóre inwestycje, wskazane przez ordynariusza diecezji łódzkiej za konieczne, a ocenione przez władze państwowe negatywnie. Do takich zaliczyć należy projekt budowy kolejnego ośrodka parafialnego na Retkini, w północno-zachodnim rejonie tego osiedla, gdzie w trakcie zaledwie ok. 10 lat rozbudowano jedną świątynię (Najświętszego Serca Jezusowego przy ul. Retkińskiej 127), rozpoczęto budowę drugiej (Chrystusa Króla przy al. bpa W. Bandurskiego) oraz wyznaczono teren pod kolejny obiekt sakralny w rejonie ul. S. Allende (obecnie ul. Bł. Ks. J. Popiełuszki). Tak samo niezrozumiałym wydać się może prośba o zgodę na powstanie kościoła na osiedlu Dąbrowa, gdzie w 1981 r. zezwolono na wybudowanie monumentalnego ośrodka parafialnego pod wezwaniem bł. M. Kolbego u zbiegu ul. Tatrzańskiej u ul. A. Felińskiego - lokalizacja nowej świątyni była oddaloną od istniejącej o ok. 1 km. Za następne problematyczne inwestycje należałoby uznać budowę dwóch kolejnych ośrodków parafialnych na osiedlu Teofilów-Wielkopolska i Teofilów im. W. Reymonta - w miejscach odległych od najbliższych położonych obiektów sakralnych o ok. 1 - 1,5 km. [...] Tak samo niezrozumiała wydaje się prośba o lokalizację kościoła na osiedli im. B. Prusa, gdzie w pobliżu, po przeciwnej stronie ul. B. Limanowskiego znajdowała się świątynia pod wezwaniem św. Antoniego (ul. Św. Antoniego 4).*

Prośby biskupa Józefa Rozwadowskiego, a później abpa Władysława Ziółka o pozwolenie na wybudowane powyżej wymienionych kościołów podyktowane były względami pastoralnymi. W początkach lat 70-tych na Retkini wybudowano wielkie osiedle liczące ok. 100 tys. mieszkańców. W połowie lat 80-tych parafia Najświętszego Serca Jezusowego liczyła 50 tys. mieszkańców. Pracowało w niej wówczas zaledwie 6 księży, którzy nie byli w stanie sprostać potrzebom duszpasterskim wiernych. Tym względem była też podyktowana decyzja ks. bpa Józefa Rozwadowskiego o erygowaniu w 1983 r. parafii Chrystusa Króla oraz decyzja abpa Władysława Ziółka o erygowaniu w 1987 r. (w miejscu, gdzie wcześniej rozpoczęto budowę kaplicy filialnej) parafii Najświętszej Eucharystii. Podobna

sytuacja istniała we wzmiankowanej przez doktoranta parafii św. Antoniego. Liczyła ona w roku 1980 aż 60 tys. wiernych, a pracowało w niej tylko 6 kapłanów. Na jednego duszpasterza przypadało zatem średnio 10 tys. wiernych. Dla porównania dodać można, że w 1920 r., a więc wówczas kiedy powstała diecezja łódzka w samej Łodzi na jednego kapłana przypadało średnio 4440 wiernych. Wydzielając z istniejących wcześniej tak licznych parafii nowe ośrodki, kierowano się zatem względami pastoralnymi (a nie topograficznymi) i koniecznością zaspokojenia potrzeb duszpasterskich mieszkańców. O problemach tych, a także o stosunku władz państwowych do planów budowlanych bpa Józefa Rozwadowskiego wiele informacji znajduje się w osobnym podrozdziale, niewykorzystanego przez mgra Mateusza Opalińskiego, nieopublikowanego opracowania autorstwa ks. Jarosława Nowaka, zatytułowanego *Posługa pasterska biskupa łódzkiego Józefa Rozwadowskiego (1909-1996). Studium historyczno-pastoralne* (jest to dysertacja doktorska obroniona na Wydziale Teologicznym UKSW w 2009 r.).

Ostatni rozdział recenzowanej dysertacji doktorskiej, zatytułowany *Spoleczno-ekonomiczne aspekty budownictwa sakralnego i próby ich ograniczania* dotyczy dzielnosci wiernych świeckich w tym zakresie, problemów finansowych oraz inwigilacji środowisk katolickich, podejmowanych przez aparat bezpieczeństwa. Jest on cennym uzupełnieniem zaprezentowanych w poprzednich rozdziałach wyników badawczych. Omawia bowiem bardzo ofiarną na tej płaszczyźnie aktywność ludzi świeckich, bez której niemożliwe byłyby inwestycje budowlane, w tym także te, które były realizowane bez zezwoleń władz państwowych. Wiele miejsca doktorant poświęcił zasłużonemu członkowi Stronnictwa Pracy, mecenasowi Stefanowi Kaczorowskiemu (s. 502-506), wykorzystując materiały źródłowe znajdujące się w Archiwum prywatnym Marii Kaczorowskiej-Herman. Dotarcie do nich świadczy o dużej intuicji naukowej i dociekliwości badawczej Autora. Ich uzupełnieniem są niewykorzystane w rozprawie dokumenty, znajdujące się w zasobach Instytutu Pamięci Narodowej: *Kaczorowski Sulmierski Sulmierski Stefan*, sygn. IPN BU 01224/46/D.

Omówiona powyżej konstrukcja pracy, kolejność poszczególnych rozdziałów, ich wewnętrzna treść oraz układ poszczególnych podrozdziałów są zdaniem recenzenta bardzo przemyślane, świadczą o doskonałej wiedzy historycznej Autora w zakresie dziejów PRL-u i Kościoła katolickiego w tym okresie, a także o dobrym opanowaniu materiału badawczego. Doktorant w swojej rozprawie zamieścił też wiele cennych informacji porównawczych dotyczących budownictwa sakralnego w diecezji łódzkiej i innych diecezjach Kościoła polskiego okresu PRL, co będzie niezmiernie cenne dla kolejnych badań podejmowanych przez historyków zajmujących się tym problemem. O dojrzałości naukowej Autora świadczy zdolność do wyciągania wniosków oraz formułowania postulatów badawczych zaprezentowane w zakończeniu rozprawy.

III. Ocena pracy pod względem warsztatowym i językowym

Bardzo wysoko należy ocenić styl narracji, którym posłużył się Autor oraz walory językowe rozprawy. Została ona poddana wnikliwej korekcie redakcyjnej. Recenzentowi udało się odnaleźć niewiele uchybień pod tym względem (np. na s. 8 w 3 linijce od dołu brak znaku zapytania, czy też błąd gramatyczny na s. 540 w 5 linijce od dołu, gdzie Autor pisze: *W latach 1945-1956 liczba obiektów sakralna w kraju wzrosła do ....*

Pewne zastrzeżenia może natomiast wzbudzać sposób sporządzania opisów bibliograficznych w przypisach. Autor bardzo często unika stosowanie powszechnie używanych skrótów niepotrzebnie podając pełny opis bibliograficzny (np. przypis 3 na s. 8, 9 na s. 10, 12 na s. 76, 23 na s. 78, 50-51 na s. 83, 60 na s. 84, 65 na s. 86, 98 na s. 91248-249 na s. 134, 271 na s. 140, 70 na s. 182 i in.). Czasami używa skrótu *Tamże*, ale – jak w przypisie 17 na s. 170 – nie wiadomo, do której publikacji wymienionych w przypisie poprzednim skrót ten się odnosi.

IV. Ocena pracy pod względem wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu

Autor recenzowanej rozprawy przeprowadził kwerendę w 11 archiwach państwowych i kościelnych oraz w jednym archiwum prywatnym. Wykorzystał

68 dokumentów drukowanych i wydawnictw źródłowych oraz 42 wydawnictw innego rodzaju – informatorów, roczników statystycznych i wykazów, a także ponad 270 artykułów i monografii. Z uznaniem należy odnieść się do jego dociekliwości badawczej, jaką wykazał prowadząc kwerendę. Oprócz wspomnianych powyżej (w punkcie 2 recenzji) braków pod tym względem należałoby wskazać następujące pozycje:

1. IPN BU 0639/212, *Działalność biskupa Józefa Rozwadowskiego w latach 1968-1975 - stenogramy kazań i przemówień, informacje, meldunki.*
2. IPN BU 0639/127, *Samowolne budownictwo sakralne w poszczególnych diecezjach w 1976 roku - wykazy, zestawienia, informacje, korespondencja.*
3. J. Janczak, *Ludność w Łodzi w 1911*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica”, 1981, nr 7.
4. J. Janczak, *Ludność*, w: *Łódź. Dzieje miasta. T. 1: Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa – Łódź 1988.

Recenzent ze zdumieniem zauważył, że wśród zamieszczonych w wykazie artykułów i monografii znalazły się źródła drukowane – np. *Odezwa bpa Michała Klepacza z dnia 15 VI 1949 r. w sprawie ratowania kolegiaty w Tumie pod Łęczycą*, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie”, 1949, R. XXIII, nr 7; *Rozporządzenie J. E. Biskupa Ordynariusza. Diecezjalna Komisja Artystyczno-Budowlana*, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie”, 1952, R. XXVI, nr 4-6; *Słowo pasterskie do diecezjan o potrzebie budowy nowych kościołów w diecezji*, w: *Biskup Józef Rozwadowski 1909-1996*, red. M. Różański, Łódź 2005.

V. Inne uwagi szczegółowe

W tekście recenzowanej rozprawy znajdują się drobne błędy i nieścisłości, których skorygowanie jest niezbędne w przypadku, gdyby praca była przygotowywana do druku, do czego zachęcam Autora, bo tego rodzaju publikacja jest niezwykle potrzebna i z pewnością przyczyni się do rozwoju

dalszych badań nad budownictwem sakralnym w Polsce. Stąd też zamieszczam poniżej wykaz dostrzeżonych uchybień:

1. Na s. 26 Autor stwierdza, że wydawcą bulli *Militantis ecclesiae regimini*, ustanawiającej metropolię warszawską był papież Pius VI, gdy tymczasem był nim papież Pius VII.
2. Na s. 165 Autor stwierdza: *Prócz szkód materialnych nieodwracalną stratą była śmierć ok. 7,5 mln obywateli II RP*. Liczebność osobowych strat polskich jest w środowisku historyków nadal dyskutowana. Niektórzy, jak prof. Wiesław Jan Wysocki – podają liczbę 9 mln.
3. Na s. 170 Autor stwierdza: *W latach 1939-1945 na obszarze powojennej Polski uległo w sumie zniszczeniu lub uszkodzeniu 871 kościołów i kaplic*. Nieco wcześniej – na s. 79 Autor pisał o zniszczeniu 912 kościołów znajdujących się w powojennych granicach państwa polskiego. Proponowałbym uściślić tę liczbę.
4. Na s. 192 Autor posługuje się terminem „Zgromadzenie oo. Karmelitów Bosych”. Według obowiązującego wówczas prawa kanonicznego z 1917 r. istniało natomiast rozróżnienie na zgromadzenia i zakony. Członkowie tych pierwszych składali śluby tzw. proste, natomiast członkowie zakonów składali śluby uroczyste. Karmelici Bosi byli oczywiście zakonem a nie zgromadzeniem zakonnym.

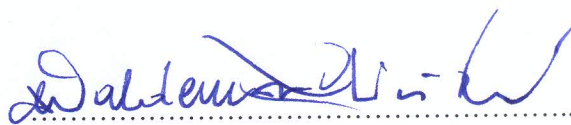
VI. Ocenia osiągniętych przez doktoranta efektów kształcenia

Lektura przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej pozwala stwierdzić, że jej autor posiada szeroką wiedzę z zakresu historii najnowszej Polski oraz historii Kościoła w czasach najnowszych. Był doskonale przygotowany do podjętych badań, pod względem metodologicznym i warsztatowym, gdyż wcześniej już opublikował monografię zatytułowaną *Parafia Matki Boskiej Jasnogórskiej w Łodzi. „Postawię Ci Dom dla Ciebie i Twojego Syna i dla Twojego Widzewskiego Żywego Kościoła”* (Łódź 2016), co potwierdza też jego umiejętności w zakresie wprowadzania do obiegu naukowego

nowych informacji. Dysertacja doktorska świadczy też o wysokich umiejętnościach w zakresie analizy informacji naukowych i źródeł oraz syntezy tychże informacji. Przygotowując ją Autor wykorzystywał też literaturę obcojęzyczną (E. Klima, *Development of Catholic Sacral Space's Structures in Łódź. Inventory Report, Łódź 2010*) potwierdzając swoje umiejętności w tym zakresie oraz wykazał kompetencje w samodzielnej pracy naukowej.

VII. Konkluzja

Oceniana rozprawa doktorska posiada charakter nowatorski, jest źródłem wielu cennych informacji nieznanymi dotychczas w literaturze przedmiotu. Stanowi przede wszystkim całościowe i wyczerpujące opracowanie problemu budownictwa sakralnego w diecezji łódzkiej w latach 1945-1989. Spełnia wszystkie wymogi ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Dlatego też wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Ks. prof. UKSW dr hab. Waldemar Gliński